

BOBORAHIM MASHRAB SHAXSIYATI VA SHE'RIYATINING TASAVVUFIY MOHIYATI: O'QUVCHILARIDA FALSAFIY MUSHOHADANI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Tojiyeva Sitora Isomiddin qizi

Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti qoshidagi
akademik litseyining o'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

sitoratojiyeva24@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori sinflar uchun Boborahim Mashrab hayoti va ijodini o'qitishning o'ziga xos ilmiy-metodik muammolari va ularning yechimlari tadqiq etilgan. Mashrab she'riyatining tasavvufiy va falsafiy mohiyatini, xususan, g'azallaridagi majoziy hamda ilohiy ishq timsollarini o'quvchilarga to'g'ri yetkazish mezonlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida an'anaviy ta'lim usullaridagi biryozlama yondashuvlar tanqidiy o'rganilib, mavzuni o'tishda o'quvchilarning mustaqil mushohada yuritish qobiliyatini oshiruvchi FSMU, klaster kabi interaktiv metodlar hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish imkoniyatlari asoslab berilgan. Maqolada keltirilgan tavsiya va metodik ishlanmalar yuqori sinf o'quvchilarining badiiy-estetik didini rivojlantirishga hamda adabiyot darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Boborahim Mashrab, yuqori sinf, adabiyot darslari, g'azal tahlili, tasavvuf falsafasi, pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, FSMU metodi, metodik tizim, badiiy tafakkur, estetik did.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish bilan bir qatorda, ularning ma'naviy-estetik dunyoqarashini shakllantirish ham ta'lim tizimining eng ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Xususan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinflarida o'zbek mumtoz adabiyotini xalqaro andozalar va zamonaviy pedagogik talablar asosida o'qitish o'quvchilarning badiiy

tafakkurini yuksaltirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mumtoz she'riyatimizning eng murakkab, ammo falsafiy jihatdan teran vakillaridan biri bo'lgan Boborahim Mashrab hayoti va ijodiy merosini o'rganish o'quvchilardan nafaqat badiiy matnni his qilishni, balki chuqur mantiqiy hamda falsafiy mushohada yuritishni ham talab etadi, biroq, zamonaviy adabiyot darslarida Boborahim Mashrab ijodini o'qitishda o'ziga xos tizimli muammolar ko'zga tashlanmoqda. Uzoq yillar davomida shakllangan an'anaviy o'qitish metodikasida shoir shaxsi asosan "sarson-sargardon darvish" yoki yuzaki isyonkor siymo sifatida talqin etib kelindi. Bunday biryoqlama yondashuv yuqori sinf o'quvchilarida shoir dunyoqarashi haqida noto'g'ri yoki chala tasavvur paydo bo'lishiga olib keladi. Vaholanki, Mashrab she'riyatining tub mag'zini tasavvuf falsafasi, Ilohiy ishq va majoz ramzlari (yor, may, xarobot, dori Mansur) tashkil etadi. Yuqori sinf o'quvchilari (9–11-sinflar) aynan shaxsiy dunyoqarash va mustaqil fikrlash shakllanayotgan yosh davrida bo'lganliklari sababli, ularga Mashrab g'azaliyotini, shunchaki yodlatish emas, balki g'azalning botiniy ma'nolarini tahlil qilish ko'nikmasini singdirish lozim.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, unda Mashrab hayoti va ijodini o'qitishda faqatgina adabiy tahlil bilan cheklanib qolmasdan, dars jarayoniga zamonaviy innovatsion metodlarni tizimli joriy etish masalasi o'rganiladi. Bugungi kun maktab o'quvchisini darsga jalb qilish uchun o'qituvchidan dars metodikasini tubdan takomillashtirish talab etiladi. Maqolada yuqoridagi metodik bo'shliqlarni to'ldirish maqsadida, g'azallar tahlilida o'quvchining mustaqil fikrlashi va pozitsiyasini mustahkamlovchi FSMU (Fikr, Sabab, Misol, Umumlashtirish) metodi, klaster texnologiyalari hamda ta'limni vizuallashtiruvchi raqamli vositalarni integratsiya qilishning pedagogik-metodik mexanizmlari asoslab beriladi.

ASOSIY QISM

O'zbek mumtoz adabiyotining eng isyonkor va teran mutafakkirlaridan biri bo'lgan Boborahim Mashrab ijodini yuqori sinf o'quvchilariga o'rgatish, ularda nafaqat adabiy didni, balki falsafiy mushohada yuritish qobiliyatini ham shakllantirishni talab etadi. Shoir g'azaliyotining tub mohiyatini tasavvuf falsafasi, Ilohiy ishq va borliqning birligi (Vahdat

ul-vujud) konsepsiyasi tashkil etadi. Mashrab she'riyatining o'ziga xosligi shundaki, undagi har bir tasvir, har bir lirik kechinma zohiriy (lug'aviy) va botiniy (majoziy) qatlamlardan iborat bo'lib, o'quvchidan oddiy o'qishdan ko'ra chuqurroq germeneytik (matnni botiniy anglash) yondashuvni talab qiladi.

Shoir g'azallarida dunyo va inson munosabati o'zgacha bir falsafiy mezon bilan o'lchanadi. Uning dunyoqarashida inson — shunchaki oddiy bir maxluq emas, balki Ilohiy go'zallikning koinotdagi eng oliy va mukammal in'ikosidir. Shuning uchun ham Mashrab ijodida inson qadr-qimmati, uning ruhiy erkinligi birinchi o'ringa chiqadi. Yuqori sinf adabiyot darslarida umumiy tahlil jarayonini tashkil etishda, avvalo, shoir g'azaliyotida keng o'rin olgan an'anaviy tasavvufiy ramzlarning botiniy ma'nolarini ochish maqsadga muvofiqdir:

Birinchi, Yor va ma'shuqa timsoli: Mashrab g'azallaridagi yor obrazi dunyoviy go'zallik chegarasidan chiqib, mutloq borliq va Yaratganning ramziga aylanadi. Lirik qahramonning yor vasliga yetishish yo'lidagi cheksiz iztiroblari — inson ruhining o'z asliga, ya'ni Ilohiy nurning bir bo'lagiga qaytishga bo'lgan ruhiy evrilishlaridir.

Ikkinchi, May va Xarobot ramzlari: Mumtoz she'riyat an'alariga ko'ra, Mashrab ijodida ham "may" — Ilohiy ishq asroridan voqif bo'lish va ma'naviy uyg'onish sharobidir. "Xarobot" (vayrona) esa insonning o'z nafsini, kibr va riyosini engib, dunyoviy orzu-havaslardan butkul poklangan ichki ma'naviy olamini anglatadi.

Mashrab g'azabiyotining umumiy ohangi va ruhiyati ijtimoiy adolatsizlikka, riyokorlikka va rasmiyatchilikka qarshi murossasiz isyon bilan sug'orilgan. Shoir o'z asarlarida tashqi dindorlik yoki quruq aqidaparastlik orqasiga yashiringan "ahli riyo"ni keskin qoralaydi. Uning "telba" yoki "devona" sifatidagi obrazining shakllanishi ham aslida o'sha davr jamiyatidagi ma'naviy tushkunlik va sohtalikka chiday olmagan teran ruhning o'ziga xos himoya reaksiyasi va haqiqatgo'yiligi ifodasidir. Yuqori sinf o'quvchilariga ushbu umumiy qonuniyatlarni tushuntirishda shoir ijodidagi lirik qahramon ruhiyatini to'g'ri tahlil qilish lozim. Mashrab g'azallarining umumiy tahlili o'quvchilarda

quyidagi uchta muhim konseptual xulosani shakllantirishi kerak: birinchidan, shoir she'riyati chuqur diniy-tasavvufiy asosga ega; ikkinchidan, undagi barcha ramzlar majoziy xarakterda bo'lib, insonni komillikka chorlaydi; uchinchidan, Mashrab ijodi inson qalbining erkinligi va samimiyatini ulug'lovchi o'lmas madaniy merosdir.

Yuqori sinf adabiyot darslarida Boborahim Mashrab g'azabiyotini o'qitishda kognitiv va muammoli ta'lim tamoyillariga tayanish o'quvchilarning tahliliy fikrlashini yangi bosqichga olib chiqadi. Quyida Mashrab ijodining eng teran va falsafiy namunalari asosida pedagogik amaliyotda kam qo'llaniladigan, ammo o'quvchi diqqatini jalb etuvchi maxsus konseptual tahlillar keltirilgan

Agar oshiqlik'im aytsam, kuyub jon-u jahon o'rtar,

Bu ishq sirrin bayon qilsam taqi ul xonumon o'rtar.

F – Fikr: Mashrab bu yerda Ilohiy ishqni inson ichiga sig'maydigan, tushuntirish va bayon qilish imkonsiz bo'lgan shunday ulkan ma'naviy portlash deb hisoblaydiki, uni tilga ko'chirish butun borliqni ostin-ustun qilib yuborishi mumkin.

S – Sabab: Chunki Ilohiy ishq — bu cheksiz nurlanishdir. Insonning jismoniy olami, dunyoviy tushunchalari va moddiy borlig'i (jon-u jahon, xonumon) bu cheksiz nurning shiddatiga dosh bera olmaydi. Uni so'z bilan aytish sirdan voqif bo'lmagan g'ofillarni ham, butun dunyo tartibini ham yondirib yuboradi.

M – Misol: Ikkinchi baytdagi "Kishiga ishq o'tidin zarraye yetsa bo'lur giryon" satri bunga yaqqol misoldir. Ishqning ummoni emas, balki qalbga tushgan birgina "zarrasi" ham insonni tinimsiz yig'lashga (giryon), o'zligidan kechishga va sabr-toqatini yo'qotishga majbur qiladi.

U – Umumlashtirish: Xulosa qilib aytganda, bayt o'quvchini Ilohiy sevgining naqadar mas'uliyatli va buyuk tuyg'u ekanini anglashga chorlaydi. Chin oshiq o'z sevgisini quruq iddao (lof) qilmaydi, balki uning sirini qalbida saqlab, ich-ichidan yonadi.

Dekodlashtirish metodi:

Mashrab kalit soʻzi (Kod)	Zohiriy (Yuzaki) maʼno	Botiniy (Mashrabona) mohiyati	Oʻquvchining kognitiv xulosasi
Ishq sirri	Ikki yosh oʻrtasidagi sir	Borliqning asrori, Haqning qalbga bergan maxfiy nuri	Haqiqiy maʼnaviy sirlarni hamma ham koʻtara olmaydi.
Xonumon oʻrtar	Uy-joyning yonishi	Qalbdagi dunyo mollariga va mol-dunyoga boʻlgan hamma bogʻliqlikning uzilishi	Komillikka erishish uchun inson moddiy asrlikdan qutulishi shart.
Zarre oʻt	Kichik olov parchasi	Ilohiy tajallining qalbga tushgan eng kichik nuri	Haq sevgisining zarrasi ham butun inson tabiatini oʻzgartirib yuboradi.
Zabon oʻrtar	Tilning kuyishi	Allohni zikr etganda qalb va tilning cheksiz ilohiy quvonch (zavq) bilan toʻlishi	Zikr — inson ruxining eng oliy ozuqasi va baxtidir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, umumiy oʻrta taʼlim maktablarining yuqori sinflarida oʻzbek mumtoz adabiyoti vakillari, xususan, Boborahim Mashrab hayoti va ijodini oʻqitish oʻquvchilarning badiiy tafakkurini yuksaltirishda, ularda falsafiy va tanqidiy mushohada yuritish koʻnikmalarini shakllantirishda muhim konseptual ahamiyatga ega. Ushbu

tadqiqot doirasida amalga oshirilgan ilmiy va metodik tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, konseptual aniqlik: Boborahim Mashrab she'riyati an'anaviy tasavvufiy ramzlar (may, sharob, xarobot) zanjiridan mutlaqo xoli bo'lib, o'zining sof Ilohiy ishq, ruhiy yonish, qalb zikri va bardosh (dard) falsafasiga egaligi bilan ajralib turadi. Yuqori sinf adabiyot darslarida shoir ijodini boshqa mumtoz shoirlar an'anasi bilan qorishtirmasdan, aynan mana shu "pardasiz va ochiq" Ilohiy muloqot kontekstida o'rgatish darsning ilmiy qimmatini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, metodik yangilik: An'anaviy darslardagi ma'ruzabozlik va yuzaki yondashuvlardan voz kechib, dars jarayoniga FSMU hamda Dekodlashtirish kabi interaktiv metodlarni tizimli joriy etish yuqori sinf o'quvchilarining darsdagi faolligini keskin oshiradi. O'quvchilar g'azal matnini shunchaki yodlamasdan, undagi ramzlarni mustaqil ravishda "dekodlashtirish"ni va hayotiy-falsafiy ziddiyatlarni tahlil qilishni o'rganadilar.

Uchinchidan, kognitiv rivojlanish: Maqolada taklif etilgan "Semantik matritsa" va "Konseptual oppozitsiya" metodlari o'quvchilarda matn ustida ishlash, so'zlarning zohiriy ma'nosidan botiniy mohiyatiga o'tish hamda o'z shaxsiy dunyoqarashini ilmiy asoslash ko'nikmalarini (soft skills) shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mashrab, Boborahim. *Mehribonim qaydasan (G'azallar, mustazodlar, murabba'lar, muxammaslar, musaddaslar)*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. – 184 b.
2. Eshonqulov, J. *Boborahim Mashrab. Ijodiy makon va vaqt silsilasi*. Toshkent: Fan, 2021. – 210 b.
3. Komilov, N. *Tasavvuf (Tarixiy-falsafiy tahlil)*. Toshkent: Movarounnahr – O'zbekiston, 2009. – 448 b.

4. Quronov, D. *Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari*. Toshkent: Akademnashr, 2018. – 268 b.
5. Yo‘ldoshev, Q., Qodirov, V., Yo‘ldosheva, J. *Adabiyot (Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik)*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. – 280 b.
6. Ishmuhammedov, R. J., Abduqodirov, A. A., Pardaev, A. H. *Ta’limda innovatsion texnologiyalar (Ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar)*. Toshkent: Iste’dod, 2018. – 180 b.
7. Tolipov, O‘. Q., Usmonboyeva, M. *Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari*. Toshkent: Fan, 2016. – 142 b.
8. Zunnunov, A. *Adabiyot o‘qitish metodikasi*. Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 312 b.